

فهرست توصیفی مقالات جشن‌نامه‌ها و یادنامه‌ها

● مجتبی تبریزنیا^۱
کارشناس ارشد تاریخ

است و به همین ترتیب، مقاله چکیده‌ای از یک کتاب. اما در این میان منابع چاپی بینابینی نیز وجود دارند که آنها را با عنوان عمومی «مجموعه مقالات» می‌شناسیم، یعنی مقالاتی که در نشریات ادواری چاپ نشده‌اند، اما کتاب - به تعبیر پیش‌گفته (یعنی اثری که فقط به یک موضوع پرداخته است) - نیز نیستند، بلکه مجموعه مقالاتی هستند که به مناسبت‌هایی از نویسندگان مختلف گرد هم آمده و در هیئت کتاب منتشر شده‌اند. مطالب اینگونه کتاب‌ها معمولاً از دید محققان دور می‌ماند و جز به واسطه و در اشاره‌ای که محقق در آثار دیگری می‌بیند، قابل شناسایی نیستند.

بسیاری از این «مجموعه مقالات» در سال‌های بسیار دور منتشر شده و اکثر آنها چکیده مطالعات و حاصل تعمق و تحقیق پژوهشگرانی می‌باشد که ممکن است در جای دیگر منتشر نشده باشند.

«مجموعه مقالات» می‌تواند به مناسبت‌های مختلف، از جمله برگزاری همایش یا سمینار علمی، رویداد مهم تاریخی و فرهنگی، بزرگداشت مقام علمی یک عالم فرزانه، گردآوری مجموعه نوشته‌های پراکنده یک نویسنده، یا نظایر آن منتشر شود. مجموعه مقالاتی که با عناوینی چون «یادنامه» و «جشن‌نامه» منتشر می‌شوند، از این نظر که به مناسبت بزرگداشت یاد، نام و آثار علمی پژوهشگر نام‌آوری پدید می‌آید و مقالات آن نیز درباره زندگی، آثار و اندیشه اوست، از سایر انواع مجموعه مقالات متمایز است. در این زمینه در دهه‌های

■ گلبن، محمد؛ شکیب‌آذر، احمد. فهرست توصیفی مقالات جشن‌نامه‌ها و یادنامه‌ها. تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، چاپ اول، ۱۳۸۵، ۳ ج، شابک: ۹۶۴-۵۲۸-۰۹۲-۳

منابع چاپی از یک منظر به دو دسته تقسیم می‌شوند. ۱. کتاب‌ها و ۲. پی‌آیندها (نشریات ادواری که از روزنامه تا گاهنامه و سالنامه را شامل می‌شوند). بارزترین وجه تمایز این دو گونه محتوای آنهاست. بدین معنا که در کتاب فقط یک مقوله ارائه می‌شود، اما در پی‌آیندها چندین مقوله (در قالب مقاله) عرضه می‌گردد. به عبارت دیگر می‌توان گفت که کتاب شکل بسیط یک مقاله

از چند دهه پیش که گسترش صنعت نشر و پیشرفت دستگاه‌های چاپ اسباب تولید و انتشار عظیم محصولات چاپی را فراهم ساخت، تا امروز که در عصر انفجار اطلاعات به‌سرمی‌بریم، فهرست‌ها و نمایه‌ها یکی از کارگشایترین ابزارهای تحقیق و از منابع اصلی و اولیه هر پژوهشی به‌شمار می‌روند

گذشته آثار بسیاری منتشر شده‌اند، اما مقالات مندرج در آنها را گذشت ایام غبار فراموشی فراگرفته است. فهرست حاضر ما را از هزاران عنوان مقاله یادنامه‌ها مطلع می‌کند.

از چند دهه پیش که گسترش صنعت نشر و پیشرفت دستگاه‌های چاپ اسباب تولید و انتشار عظیم محصولات چاپی را فراهم ساخت، تا امروز که در عصر انفجار اطلاعات به‌سرمی‌بریم، فهرست‌ها و نمایه‌ها یکی از کارگشایترین ابزارهای تحقیق و از منابع اصلی و اولیه هر پژوهشی به‌شمار می‌روند. به همین دلیل از چند دهه پیش فراهم‌سازی نمایه‌ها و فهرست‌های مقالات به ضرورتی انکارناپذیر تبدیل شد. ما با نمونه‌های ماندگار داخلی و خارجی این دسته آثار آشنایی داریم، آثاری که بی‌تردید هر پژوهشگری در آغاز یا حین پژوهش ناگزیر از مراجعه بدانهاست. مجموعه شش‌جلدی فهرست مقالات فارسی در زمینه مطالعات ایرانی اثر استاد ایرج افشار به‌منزله کامل‌ترین فهرست از این دست برای شناسایی مقالات فارسی و همچنین فهرست مقالات مربوط به ایران و اسلام در مجلات و مجموعه‌های شرق‌شناسی به زبان‌های اروپایی از سال ۱۹۰۶ با عنوان اسلامیکا ایندکس^۲ به‌کوشش پیرسون^۳ به‌صورت فصلنامه، دو نمونه برجسته داخلی و خارجی هستند.

پاسخ‌دادن به دغدغه جست‌وجوهای توان‌فرسا و طولانی برای یافتن پیشینه یک موضوع تحقیقی در میان انبوه مقالات، همچنین ضرورت آگاهی از مقالات مشابه یا مرتبط با موضوع موردتحقیق، و سرانجام پیش‌گیری از دوباره‌کاری‌ها، انگیزه و هدف اصلی تدوین‌کنندگان مجموعه حاضر بوده است.

نکته شایان ذکر اینکه در مجموعه حاضر اگرچه مجموعه مقالات منتشرشده در کشور فهرست‌نویسی توصیفی شده‌اند، باید توجه داشت که این اثر، تمام مجموعه مقاله‌ها را دربرنمی‌گیرد، بلکه فقط شامل مجموعه مقالاتی است که با عناوینی چون «یادنامه»، «جشن‌نامه»، «ویژه‌نامه»، «نامواره»، «بزرگداشت‌نامه»، «یادمان‌نامه»، «ارج‌نامه»، «یادمان‌نامه» به‌منظور بزرگداشت و تجلیل از رجال علم و ادب و هنر و فرهنگ

اگرچه فهرست مقالات فرهنگی کشور که تدوین آن از وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی آغاز شد و اکنون کتابخانه ملی آن را دنبال می‌کند، و نیز مجله و مؤسسه

**بارزترین ویژگی کتاب،
ارائه چکیده مقاله است که
در قالب عبارتهای کوتاه
بعد از مشخصات هر مدخل
آمده است**

گردآوری و چاپ شده‌اند. ویژگی بارز اینگونه آثار، شکل‌گیری مطالب بر محور جنبه‌های مختلف شخصیت علمی و آثار مشاهیر علم و فرهنگ است.

اینک چندین سال تلاش پرمراست و مستمر دو محقق سخت‌کوش در دسترس علاقه‌مندان قرار گرفته است. اگر در کوتاه‌ترین عبارات بتوان ویژگی‌های کتاب را برشمرد، عبارتند از:

۱. جامعیت منابع (همه یادنامه‌ها را شامل می‌شود)؛
۲. بسندگی توصیف (علاوه‌بر مشخصات کتاب‌شناختی، چکیده و توضیح کوتاه برای هر مقاله ارائه شده است).

مشخصات کتاب

کتاب در سه جلد به چاپ رسیده و شامل فهرست توصیفی ۷۱۴۱ مقاله از ۳۰۰ یادنامه و جشن‌نامه است. جلد‌های چهارم و پنجم نیز به‌زودی از زیر چاپ خارج خواهد شد و جلد ششم نیز به‌گفته‌ی تدوین‌کنندگان، در دست تهیه است. بدین ترتیب تعداد یادنامه‌ها تاکنون به ۵۱۷ عنوان در شش جلد و حدود ۱۴ هزار مقاله رسیده است.

هر مدخل به معرفی یک مقاله اختصاص دارد و از این اجزا تشکیل شده است: نام خانوادگی و نام نویسنده، عنوان مقاله، مأخذ (یادنامه‌ای که مقاله در آن چاپ شده است)، مشخصات چاپی یادنامه (شامل نام و نام خانوادگی پدیدآورندگان یادنامه، ناشر، محل نشر، سال انتشار و شماره صفحات)، چکیده (به‌صورت عبارتهای کوتاه خبری از مطالب اصلی مقاله).

موضوع غالب فهرست به سرگذشت‌نامه‌ها اختصاص دارد. زیرا مأخذ فهرست را یادنامه‌ها تشکیل می‌دهند و یادنامه‌ها درباره اشخاص است. تمام جلد سوم به سرگذشت‌نامه‌ها اختصاص یافته است. پس از آن موضوعات ادبیات، تاریخ و جغرافیا، دین، علوم اجتماعی و موضوعات دیگر قراردارند.

درباره تدوین‌کنندگان

محمد گلبن (متولد ۱۳۱۵)، با کوله‌باری از دانش و تجربه در عرصه تحقیق، تألیف و تدوین آثار گران‌سنگ علمی، در زمره فهرست‌نویسان دقیق قراردارد. کارنامه علمی وی، سوابق پژوهشی‌اش را در حوزه‌های تاریخ

مطبوعات، اسناد تاریخی، فهرست‌نویسی و نمایه‌سازی، تصحیح متون، تاریخ قاجار و پهلوی نشان می‌دهد.

در زمینه فهرست‌نویسی، کتاب‌هایی چون کتاب‌شناسی صادق هدایت (توس، ۱۳۵۶)، کتاب‌شناسی نگارگری ایران (نقره، ۱۳۶۳)، فهرست سی‌ساله سالنامه دنیا (مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران، ۱۳۷۶)، کتاب‌شناسی زبان و خط؛ مقالاتی چون «اشاره‌ای گذرا به مجلات غیردولتی در ایران» (بخارا، ش ۲۷، آذر و دی ۱۳۸۱)، «تجدیدچاپی‌ها» (کلک، ش ۸۴، اسفند ۱۳۷۵)؛ همچنین مجموعه‌مقالات «یادنامه استاد محمدتقی ملک‌الشعرای بهار» (رسانش، ۱۳۸۰)، «بهار و یکصد مقاله از ملک‌الشعرای بهار» و «مجموعه آثار عباس خلیلی و فاطمه سیاح» از او به چاپ رسیده است.

مخاطبان کتاب

فهرست‌ها و نمایه‌ها در شمار کتاب‌های مرجع می‌باشند و فهرست حاضر نیز یک کتاب مرجع است. آثار مرجع، ابزار اصلی و اولیه هر تحقیقی به‌حساب می‌آیند. بنابراین هیچ طالب علم و محقق از مراجعه به این دسته از منابع بی‌نیاز نیست. به‌عبارت دیگر هر دانش‌پژوهی که در پی تحقیقی است، مخاطب این کتاب به‌شمار می‌رود، با این تأکید که حوزه موضوعی فهرست حاضر، عموماً علوم انسانی و شاخه‌های فراوان آن را دربرمی‌گیرد و کمتر به حوزه‌های علوم کاربردی می‌پردازد. بنابراین دانش‌پژوهانی که در زمینه علوم انسانی به تتبع مشغول هستند، اگر در مراحل آغازین تحقیق خود به این فهرست مراجعه کنند، بدون تردید مقالات بکر و مفیدی درباره موضوع موردتحقیق خود خواهند یافت.

ویژگی‌های مهم کتاب

بارزترین ویژگی کتاب، ارائه چکیده مقاله است که در قالب عبارتهای کوتاه بعد از مشخصات هر مدخل آمده است، کاری زمان‌بر و طاقت‌فرسا که مستلزم مطالعه دقیق و کامل تک‌تک مقالات است. از همین روست که واژه «توصیفی» به عنوان افزوده شده است.

ویژگی شاخص دیگر اثر، جامعیت آن است. بنا به تصریح مؤلفان، تقریباً تمام ویژه‌نامه‌ها و یادنامه‌ها را - با وجودی که بعضی از آنها بسیار نادر و دیرپاب بوده‌اند - شناسایی و تهیه کرده‌اند و در این راستا ۵۱۷ عنوان یادنامه

تک تک مقالات بوده است. پس کار را آنچنان که انتظار داشته‌اند به سامان رسانده‌اند و از فحوای مقدمه کتاب برمی‌آید که دغدغه ناقص یا ناتمام بودن کار را ندارند. این خود توفیق مضاعفی است که در کمتر اثری مشاهده می‌شود.

مباحثی که جای آنها در کتاب خالی است

یادنامه‌ها اگرچه در یک موضوع کلی و عام مشترکند و آن مجموعه مقالاتی در بزرگداشت یک شخص است، به نظر می‌رسد با تعمق در متن و ساختار و انگیزه تدوین آنها می‌توان به نوعی طبقه‌بندی نیز دست یافت، برای نمونه مجموعه‌هایی که دیگران برای بزرگداشت یک شخص تهیه می‌کنند یا نویسنده‌ای که مقالات پراکنده خود را در یک مجموعه جمع‌آوری می‌کند و یا مثلاً از نظر علت و مناسبت و انگیزه‌های پدیدآمدن یادنامه‌ها می‌توان به نوعی تقسیم‌بندی رسید که انتظار می‌رفت تدوین‌کنندگان کتاب حاضر، می‌توانستند در مقدمه، تحلیل محتوایی و طبقه‌بندی مناسبی از آنها به دست دهند.

نقایص محتوایی

اگرچه در تنظیم مطالب دقت کافی صورت گرفته است، نکته‌ای که به نظر می‌رسد بدان توجه نشده، تکرار کسالت‌بار مشخصات کتاب‌ها در هر مدخل است. این کار باعث تکرار مشخصات کتاب‌شناختی به تعداد مقالات یادنامه‌ها و در نتیجه افزایش بی‌حاصل صفحات کتاب شده است. نویسندگان می‌توانستند فقط به درج عنوان کتاب و مشخصات ضروری مثل شماره جلد یا تاریخ نشر و شماره صفحه بسنده کنند و مشخصات کامل را فقط در یک جا بیاورند. این کار علاوه بر کاهش محسوس شماره صفحات، از تکرارهای بی‌مورد جلوگیری می‌کرد. اصولاً در فهرست‌نویسی و نمایه‌سازی تأکید بر اختصارنویسی و استفاده از علائم به‌جای عبارات است تا از حجم فهرست کاسته شود و اطلاعات موردنظر با کمترین اشارات به مخاطب منتقل شود.

پی‌نوشت‌ها:

1. mojtabatabriznia@yahoo.com
2. Index Islamicus
3. Pearson

فهرست‌نویسی شده است.

ویژگی دیگری که از آن می‌توان یاد کرد، تنظیم فهرست براساس نظام رده‌بندی دهدهی دیویی - به‌استثنای سرگذشت‌نامه‌ها و تصاویر - است. موضوعات مربوط به اسلام، ادبیات ایرانی، تاریخ ایران و جغرافیای ایران نیز براساس نظام گسترش ایرانی رده‌بندی دیویی که از طرف کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران منتشر شده است، طبقه‌بندی شده‌اند. استفاده از یک نظام استاندارد طبقه‌بندی، بر اعتبار علمی و ارزش فنی اثر افزوده است.

ویژگی دیگری که می‌توان ذکر کرد، تقسیم‌بندی موضوعی سرگذشت‌نامه‌ها به گروه‌هایی چون روزنامه‌نگاران، مجله‌نگاران، استادان و معلمان، اسلام‌شناسان، تاریخ‌نگاران، جغرافی‌دانان، خوشنویسان و خطاطان، سیاستمداران، شاعران، عارفان و صوفیان، عکاسان، علما و مجتهدان، فیلسوفان، مترجمان، موسیقی‌دانان، نقاشان و... است.

یکی دیگر از امتیازات این کتاب آن است که به عکس‌ها و تصاویر چاپ‌شده در هر مقاله نیز، در ضمن چکیده مقاله اشاره شده است؛ مسئله‌ای که فراوان به کار محققان می‌آید. آخرین ویژگی کتاب، وجود نمایه در پایان جلد سوم است. البته نمایه پایانی به اسامی اشخاص، مکان‌ها و موضوعات یا نمایه‌های دیگر تفکیک‌نشده بلکه نمایه عام است.

میزان وصول به اهداف

به نظر می‌رسد که تدوین‌کنندگان اثر به آنچه مقصودشان بوده نائل آمده‌اند، یعنی تمام یا کامل‌ترین فهرست یادنامه‌ها را شناسایی، گردآوری و فهرست‌نویسی کرده‌اند و تدوین اثر حاصل مطالعه و بازخوانی و چکیده‌نویسی

یکی دیگر از امتیازات این کتاب آن است که به عکس‌ها و تصاویر چاپ‌شده در هر مقاله نیز، در ضمن چکیده مقاله اشاره شده است